

Кристин Димитрова - „Ефирни песни и тайни служби“

ОТ ДВАТА КРАЯ НА МАГНИТА: РАЗДЕЛИТЕЛНИ ЛИНИИ, КОИТО ПОРАЖДАТ СТЕРЕОТИПИ

България и Обединеното кралство се намират в двата срещуположни края на Европа и вън от чисто физическата, географската дистанция, намалена едва с последното разширяване на Европейския съюз и по-достъпните въздушни полети, може да се каже, че всяка културна граница, която е разполювявала континента до 2007 г., е оставяла двете държави от противоположните страни на бариерата. Същото до голяма степен важи и за връзките на България с останалите страни от Британската общност и САЩ, с тази разлика, че тяхната история е по-кратка, а разстоянията между нас и тях – по-големи. Интересно е да се отбележи, на база на събраните материали, че големите разстояния по-скоро помагат на добрите отношения. Американските и канадските източници като цяло са по-положителни в предварителните си очаквания към България, българското и българите. По-близката дистанция очевидно събужда не толкова любознателност, колкото исторически подозрения.

Опозициите, които разделят Европа, са приблизително следните: Рим и Константинопол, католицизъм и източно православие, латиница и кирилица, Запад и Изток, като Изтокът има подразделение Балкани, християнски държави и Османска империя, Просвещение и Възраждане, индустриализация и икономическа изостаналост, Антантата и Централните сили, Съюзниците и Оста, капитализъм и социализъм, американска и съветска сфера на влияние, НАТО и Варшавският договор и други.

Списъкът не е изчерпателен, а не е и стриктен. До XIX в. Румъния ползва кирилица, след това преминава към латиница. Югославия е социалистическа държава, но гражданите ѝ се радват на недостъпни за „лагера“ права. Англия не участва в по-нататъшното разделение на западното християнство на католицизъм и протестантство, след като през 1534 г. Хенри VIII отделя местната църква от папата и я подчинява на короната. Австро-унгарската империя обединява народи, които по време на Студената война ще съществуват като източни и западни държави. България влиза във Втората световна война на страната на Тристранния пакт и я завършва като съюзник на СССР; самите съюзници от Втората световна война се разделят – заедно с части от победените народи – на два срещуположни лагера след края ѝ. В много отношения принадлежността на дадена държава към един или друг дял от изброените по-горе опозиции е била несигурна или географски обусловена, тоест случайна или неизбежна. Към списъка обаче може да се добавят още две опозиции, които не са пряко свързани с договори или местоположение: център и периферия; Велики сили и малки държави.

Тези опозиции рядко са симетрични. Центърът доминира над периферията, модернизираният доминира над традиционния, победителят доминира над победения, а по-силният говори вместо по-слабия. В медийния образ на икономически по-зле развитите страни се получава едно усещане за постоянно догонване, което заплашва да продължи до произволна точка на хоризонта. Проблемът от външен се превръща във вътрешен, конфликтът на неравенството става част от себеусещането на хората в страната. Между гневния упрек на Хаджи Смион към Иванчо Йотата: „Господине, бъди американец“, и песента на Тодор Колев „Как ще ги стигнем американците“ сякаш не е изтекло много време, защото критерият в случая е не какво сме постигнали, а на каква дистанция се движим от първите. Така изчезват от фокус и положените усилия, и травматичната им цена. Остава усетът за нещо половинчато дори там, където посоката на действие е била безкомпромисно наложена.

След Освобождението през 1878 г. България не щади сили и средства да изгради модерна държавност. Сътресението от иначе мечтаната промяна е значително. Героят на Иван Вазов дядо Нистор е дълбоко разколебан от демократичните придобивки:

Но казахме, дядо Нистор не беше съвсем благодарен от положението. Великият преврат беше донесъл и велики промени... Новите хора, които поникнаха кой знае как, му бяха непознати, а новите наредби, които замениха старите – някак си опаки и противни. Той, човек на миналото, се виждаше чужденец в тая нова България, създаване на един политически трус. Тя беше за него като един непознат бряг, на който го е изфърлила една буря...

При тия причини за незадоволство от новия ред се притуриха и други – пак важни. На дядо Нистора се виждаше, че няма милост вече. Новите закони са люти и гаче и хората станаха такива. За малка кривда те впримчат, дадат те на съд, на адвокати и господ да ти е на помощ. Не минуват молби, не гледат на човека... При турците беше лошо наистина, но като паднеш на аман, като пуснеш нещо под седжедето, намираш милост и прошка – ако ще би и човек да си утрепал.

Независимо колко объркани са представите на дядо Нистор за законност и ред, няма спор, че този овчарски скок в европеизацията го е оставил далеч назад.

След смяната на властта у нас на 9 септември 1944 г., многократно цитираните по плакати и доклади думи на Георги Димитров, че „нашият народ за 20 години трябва да постигне това, което други народи при други условия са постигнали за столетия“, очертават нов хоризонт за догонване. Днес този призив продължава да се цитира – вече иронично – по форуми след статии, свързани с дейността ни по скачване с европейските институции, например под заглавие като „Борисов: Една сграда за доизмазване ни дели от Шенген“. Това постоянно усещане за догонване през епохи и политически строеве е свързано със стрес и усилие, често пъти насочено извън пряката целесъобразност; от „отсрещната“ страна то се вижда като изостаналост или в по-деликатните случаи, като неразбираемост.

Ще се спрем на разделителните линии, чието влияние се долавя по-осезателно в разглежданите позовавания на България в пресата. Те не са нито абсолютни, нито водещи, нито всеприсъстващи в англоезичната медийна нагласа към нас, но способността им да генерират опасения – или пък стереотипи – е жива.

1. Студената война

Обхваща периода от подялбата на Европа на сфери на влияние след Ялтенската конференция през февруари 1945 г. до разпада на СССР през 1991 година. Последното събитие се предхожда от поредица демократични революции в държавите от Централна и Източна Европа – явление, което в Русия доста показателно се нарича „перестройка“, у нас се наложи като „демократичните промени“, а на английски е по-известно като „крахът на комунизма“ и „разпадането на Съветския блок“. Студената война е време на надпревара между САЩ и СССР с политически и икономически средства, напрегнат мир и ескалация във въоръжаването, локални войни и космически амбиции, взаимни заплахи и пропагандни лъжи. По криминалните романи агенти се дебнат с шпиони и обратното.

Противоборството обаче не е толкова равновесно, колкото изглежда. От източната страна на Желязната завеса основната грижа на медиите е да не би Западът да поквари морала на социалистическия човек с ненужните си дрънкулки, филми, рокмузика, бързи коли и лек начин на живот. На Запад се оказва достатъчно от време на време да припомним на собствените си граждани колко сме несвободни. Или пък бедни, което е част от арсенала на британската консервативна преса и до ден днешен, и на вестникарски език приблизително означава глупави, безлични, безинтересни,

некултурни, зле облечени и незапознати с най-новите тенденции във всичко, което си струва да се знае.

Като цяло източният фронт на Студената война се оказва по-шизофреничен от западния. У нас официалният печат (друг нямаше) водеше енергична престрелка с капитализма, докато под повърхността му Западът упражняваше нуминозно въздействие чрез популярната си – но недостъпна за нас – култура. Дългосвиращите плочи се колекционираха като реликви и се слушаха до изтриване, учениците получаваха дисциплинарни наказания заради носенето на джинси и дори хора, които изказваха принципни възражения срещу „експлоатацията на човек от човека“, предпочитаха да обзавеждат домовете си със западна техника. Позакъснелите концерти на британските и американските рокдинозаври, които започнаха да идват след падането на Желязната завеса, събираха тълпи от невярващи на очите си фенове. И тъй като по време на Студената война война реално няма, културата е основният фронт на сражение. За кръвосмешението между развлекателната индустрия и политиката от периода Владимир Трендафилов пише:

Рокът си остава, дори до ден днешен, емблема на българската контракултура. До известна степен причините за това може да се търсят в консерватизма на родните вкусове... Но доста по-важна в това отношение е уникалната политическа функция на рока по времето на социализма. Тази функция едва ли може да изненада някого, тъй като в общество, управлявано от доктринерска политика, всеки въпрос се превръща в политически.

Пресата на Запад по това време е, без съмнение, по-свободна от тази на Изток, въпреки натрупващите се напоследък данни, че през 40-те и 50-те години на XX в. ЦРУ щедро е субсидирало фондации и чрез тях интелектуалци, творци, европейски списания, конференции, концерти и изложби, които да покажат пред света с какъв неограничен размах се ползва западната култура. Блясъкът на тези начинания е трябвало да заслепи както задушените от идеология социалистически умове, така и европейската „некомунистическа левица“, склонна при по-сериозен разрыв с властта да се подхлъзне към сталинизма. Сред спонсорираните издания по тази линия са авторитетни месечници като „Енкаунтър“, Великобритания, „Дер Монат“, Германия, „Прюв“, Франция, и др., на чиито страници са публикували не кой да е, а Хана Аренд, Джордж Оруел, Томас Ман, Хайнрих Бюл, Макс Фриш, Т. С. Елиът, Сол Белоу, Хорхе Луис Борхес, Йожен Йонеско и други. Колкото и парадоксално да е подобно промотиране на свободата чрез ограничителните мерки на скритото спонсорство, степента на външна намеса в американските и западноевропейските медии по време на Студената война не може да се сравни със забранителните режими на Изтока най-малкото поради факта, че на Запад гражданите след Втората световна война не губят реално действащата си изборна система. Пропагандата е участвала, но не тя е писала статиите.

Ако трябва да конкретизираме как стои България на този популярен англоезичен фон по време на Студената война, романът на Иън Флеминг „От Русия с любов“ дава доста сбита представа. Там Джеймс Бонд влиза в нееднократни схватки с българи, определяни по най-различни, но доста подобни начини:

Техните дребни човечета, хората, които наричам „безликите“. Те всички си приличат, така и не можахме да се научим да ги различаваме. Дребни гангстерчета, повечето смърдящи българи, които им вършат черната работа.

Въпросните „им“ са руснаците. Или:

Едва когато влезе в боя, Бонд разпозна трътлестите, типово облечени българи сред ефирните премени на циганите. Изглежда, че безликите бяха повече от циганите, почти две към едно.

За зло или добро, дори това числено превъзходство на българите не успява да им осигури победа. Следва констатацията:

Гадните българи. Бог знае какво си въобразяват, че правят.

Очевидно те не могат да знаят какво правят, защото не вземат решенията. Но от долните редове започваме да се чудим кой въобще би искал да ползва услугите им:

Той казва да продължа да му пращам българи. Десетима бяха убити тази нощ. Той би искал още.

Примерът е, разбира се, малко краен. Става дума за шпионски роман, Студената война е във вихъра си, а Джеймс Бонд е известен фикционален боец на тихия ѝ фронт. И отношението към въпросните българи е преди всичко позиционно, политическо, вестникарско. В романа на Флеминг те са толкова злонамерени и къпави, колкото ги представя западната преса, и толкова отегчителни, колкото ги представя нашата. Но крайностите помагат, ако не за светлосенките на смисъла, то поне за грубите очертания на проблема. „Ние“ сме *The Faceless Ones*, „безликите“ слуги на руснаците. Тук към низовия социален статус е добавен и елементът на безкритично подчинение на българските служби спрямо чужди такива, т.е. ние сме злодеи в услуга на злодеите, нещо като злодеи втора категория. Ако нямаш лице, не можеш да се издигнеш дори до истински отрицателен герой.

Интересно е да отбележим, че след края на идеологическото противопоставяне държавите от бившия Източен блок остават в някаква обща медийна сянка, имената им често се появяват групирани, трудно възвръщат индивидуалното си присъствие по вестникарските коментари – проблем, който никога не е стоял пред западните държави, защото те не са били присъединявани вкупом към някаква единна идеологическа сфера, за да излязат половин век по-късно от нея. Именно наименования като използваното по-горе „бившия Източен блок“, „бившия комунистически блок/лагер“ или „бившите комунистически държави от Източна и Централна Европа“ не спомагат за бърза еманципация от миналото. Тези наименования, превърнали се в термини, продължават да определят Полша, Чехия, Словакия, Унгария, Румъния и България като част от нещо бивше, което се е разпаднало. Ползват се както у нас, така и в англезичните медии, при това и в добронамерени статии. Ето кратък пример от актуална публикация във в. „Гардиън“:

В няколко държави от бившия Източен блок възрастното население се оказва по-образовано от това на Обединеното кралство по данни на Евростат. Сред тях са Унгария, Чехия, Полша и България... Бивши комунистически държави като Полша (11 %) и България (21 %) се представиха по-добре от Обединеното кралство.

Тук сме по-скоро изтъкнати като отличници за пример и все пак от сравнението остава един привкус, че видите ли, ако и държавите от бившия соцлагер ни задминават, работата наистина не върви на добре.

От друга страна, едва ли има смисъл тези утвърдени понятия, започващи с „бивш“, да се заменят с нови, по-благовидни съчетания от думи, след като отразяват голяма част от истината за изброените страни. Ако има проблем, той не е в наименованието, а в групирането.

Терминът „Студена война“ за пръв път е използван от Бърнард Барух, президентски съветник на Труман, в реч през 1946 година. Подсказан му е от първия носител на „Пулицър“ за репортаж Хърбърт Байърд Соуп. Година по-късно журналистът Уолтър Липман издава книга със същото заглавие.